

PODZEMÍ

Cesta hlubinami času

ROBERT MACFARLANE

„FASCINUJÍCÍ... PODZEMÍ JE PORTÁL SVĚTLA V TEMNÉ DOBĚ.“

Terry Tempest Williams, New York Times Book Review

Mladá fronta

Podzemí

Vyšlo také v tištěné verzi

Objednat můžete na
www.mf.cz
www.albatrosmedia.cz

mladá fronta

Robert Macfarlane
Podzemí – e-kniha
Copyright © Albatros Media a. s., 2022

Všechna práva vyhrazena.
Žádná část této publikace nesmí být rozšiřována
bez písemného souhlasu majitelů práv.

ALBATROS **MEDIA**

PODZEMÍ

Cesta hlubinami času

Robert Macfarlane

Je tma tam v hloubi,
kde prorůstá vlasý tráva?
Je tma pod zemí v říši nicoty?¹

Helen Adam, „Down There in the Dark“, 1952

Prázdnó se přesouvá na povrch...²

Advances in Geophysics, 2016

Obsah

Být v krajině (Václav Cílek) 8

Síň první 11

1 Cesta pod zem 17

ČÁST PRVNÍ – VIDĚT (BRITÁNIE)

2 Hroby (*Mendipské vrchy, Somerset*) 27

3 Temná hmota (*Boulby, Yorkshire*) 51

4 Podrost (*Epping Forest, Londýn*) 75

Síň druhá 101

ČÁST DRUHÁ – SKRÝVÁNÍ (EVROPA)

5 Neviditelná města (*Paříž*) 109

6 Bezhvězdné řeky (*Carso, Itálie*) 145

7 Dutá země (*Slovinské vrchoviny*) 173

<i>Síň třetí</i>	197
------------------	-----

ČÁST TŘETÍ – PŘÍZRAKY (SEVER)

8 Rudí tanečníci (<i>Lofoty, Norsko</i>)	205
9 Okraj (<i>Andøya, Norsko</i>)	233
10 Modř času (<i>Kulusuk, Grónsko</i>)	263
11 Tavná voda (<i>Rasmussenův ledovec, Grónsko</i>)	297
12 Skryš (<i>Olkiluoto, Finsko</i>)	319
13 Na povrch	341
<i>Poznámky</i>	344
<i>Poděkování</i>	358
<i>Výběr použité literatury</i>	362

Být v krajině

Václav Cílek

Málem to dopadlo jako v aforismu připisovaném Oscaru Wildovi, který psal recenze jenom na knihy, které nečetl. Nejdřív jsem knihu nemohl sehnat, pak mi nakladatel poslal soubor, který jsem nemohl otevřít, tak jsem si knihu konečně stáhl z kazašského pirátského webu, ale ve formátu, který se podařilo otevřít až pravděpodobně legálnímu indickému softwaru, který – jak jsem si nalhával – ještě voněl Gangou. Celou dobu jsem přemýšlel, jak mám tuto předmluvu napsat. Lovil jsem z paměti útržky rozhovorů, kdy jsme si na naší chalupě ve Lhotě u Dřevčic s Robertem Macfarlanem o podzemí či podsvětí vyprávěli, ale místo toho mi v paměti utkvělo jen několik detailů a každý z nich považuji za důležitý.

Robert tehdy přinesl z cesty po anglickém pobřeží oválený pazourek. Když jsem jej vzal do ruky, připomněla mi struktura na jeho povrchu lidskou tvář. Oba jsme byli překvapeni. Jako bych ani nedostal darem pazourek, jako by do hlubin hercynského lesa doputovala nějaká mýtická bytost ze staré dobré Anglie. Podobné kameny s sebou nosili mezolitičtí lovci, s jejichž stopami se Robert potkával mezi pravěkými mohylami na odlesněných anglických pláních. Na celé věci byl nejvíc pozoruhodný instinkt, s jakým téměř bez prohlížení a uvažování vybral právě tento kámen.

Začínal jsem si uvědomovat, že jeho mysl podobně jako u bardů či čarodějů z Mabinogi putuje složitými podzemními cestami a nebloudí přitom. Možná si občas zajde, ale neztratí se. Podobá se vláknu houby, které spojuje dva různé stromy. V přírodě se toto spojení dá dokázat pomocí radioaktivního izotopu uhlíku, ale v Robertově případě bych nejbližší analogii našel ve skrývající se (skryté?) logice keltských příběhů, jak je třeba koncem 19. století zaznamenal Joseph Jacobs. Podobný způsob myšlení bychom našli u W. B. Yeatse, ale s Robertem jsme se shodli, že jeho a nejspíš i moje psaní by nebylo v této podobě možné bez knih W. G. Sebald, zejména jeho *Saturnových prstenců*.

Ještě mi to nedá, abych neupozornil na jeden významný zdroj současného, ale hluboko do minulosti zakořeněného uvažování o krajině – jsou

jím knihy archeologa Richarda Bradleyho, který zkoumal kamenné kruhy, posvátné studně, lomy na kámen a způsoby, jakým se generaci po generaci dědí úcta ke krajině.

Další pozoruhodný moment jsem zažil, když se Robert vracel z celodenní cesty kolem Vlhoště, a to ve stavu intoxikace krajinou jako velmi klidný, velmi naplněný poutník tlumící svoji mykorhizní zář. Jak scházel k naší chalupě, která leží na dolním konci vísky, musel projít kolem několika velkých, rozkvetlých lip, které voní jinak než cokoliv v Anglii. Na chvíli pár větami evokoval vůni anglického pobřeží, aby zdůraznil, v jak smyslově odlišném světě se ocitl. Působil přitom tak pěkným, vyrovnaným dojmem, jaký bychom spíš čekali u babičky Boženy Němcové, která s venkovem srůstala celá desetiletí.

A ještě jedna poznámka. Když začínal psát, tak knihkupci nevěděli, kam mají jeho knihy zařadit. Pak někdo vymyslel příhrádku „Psaní o krajině“, která se během těch víc jak dvaceti let začala zaplňovat dalšími jmény, až vznikl – či spíš byl rozeznán – nový literární obor, který bez problémů vysledujeme k Williamu Wordsworthovi či ještě hlouběji (do historie). Angličané mají silnější vztah k zemi než ostatní národy, v tom se jim Češi asi podobají nejvíc, a tak čekám, že zatímco dnes si u nás Robertových knih všimne jen znalec, po letech se stanou stejně klasickými tituly jako třeba knihy Johna Muira.

Robert Macfarlane je profesorem literatury v Cambridge. Hodně četl a hodně chodil po krajině. Zajímaly jej staré cesty, poutníci, život v horách, cesty kolem moře, ale také se musel věnovat svému povolání a studentům a donekonečna vysvětlovat motivy, struktury a styly psaní.

Jak jsem už říkal, dívám se na něj jako na keltského barda s mimikry sice velice přirozeného, ale jinak úctyhodného profesora na jedné z nejslavnějších univerzit světa. Jeho knihy nás mohou bavit nebo zavádět do témat, jakými jsou příroda, osud této civilizace či dokonce antropocén, ale snad jen literáti postřehnou, jak silně a jednoduše jsou spjaté s celým esejistickým a venkovským proudem anglické literatury, jako kdyby někdo přepsal hudbu Ralphiho Vaughana Williamse do slov. Vyrostl do nenápadné veličnosti, jakou si nejspíš ani nepřál, protože mu stačilo být v kontaktu s dobrými slovy, chodit po starých cestách, občas se ponořit pod zem a pak nechat zaznít tomu, co jej oslovilo.

SÍŇ PRVNÍ

Cesta do podzemí vede rozpolceným kmenem starého jasanu.

Pozdně letní vlna veder, těžký vzduch. Nad luční travou se ospale motají včely. Zlato obilí, zeleň čerstvě posečeného sena, černí havranů na strništích. Někde dole hoří neviděný oheň, kouř stoupá ve sloupci. Dítě pouští kameny do kovového kbelíku, jeden po druhém, *klink, klink, klink*.

Cesta vede pěšinkou mezi poli, na východě kolem pahorku vroubeného linií devíti oblých mohyl vystupujících ze země jako obratle. Tři koně v pableskujícím oblaku much stojí nehybně, jen tu švihnou ohonem, tu zašknou hlavou.

Přes schůdky ve vápencové zídce a podél potoka k propadlině zarostlé mlázím, z níž vyrůstá starý jasan. Jeho koruna se rozpíná k obloze do povětří. Dlouhé větve se sklánějí k zemi. Kořeny sahají hluboko pod zem.

Vlaštovky vytácejí křivky a střemhlav se vrhají k zemi, pířka se blýskají. Ve střední výšce křížují jiřičky. Nahoře letí na jih labuť, je slyšet vrzání křídel. Ten vrchní svět je nádherný.

U paty jasanu se kmen štěpí a tvoří hrubou puklinu, širokou zrovna tolik, aby do vykotlaného srdce stromu mohl vejít člověk – a z něj se spustit do temného prostoru otevírajícího se pod zem. Okraje pukliny jsou oblýskané od těch, co tudy prošli dříve, co starým jasanem vstupovali do podzemí.

Pod jasanem se rozprostírá labyrint.

Dolů mezi kořeny do kamenné průrvy, prudce klesající hluboko do země. Barvy se redukují na odstíny šedé, hnědé, černé. Zavane tu chladný vzduch. Nad hlavou pevná skála, čirá hmota. Povrch si už téměř nelze vybavit.

Chodbou dál; bludiště se rozšiřuje. Po stranách se stácejí boční pukliny. Je těžké udržet směr. Prostor se chová podivně – a stejně tak čas. Čas se tady v podzemí pohybuje jinak. Zhušťuje se, slévá, plyne, kvapí, zpomaluje.

Chodba zahne, zahne znova, zúží se – a vyústí v překvapivém prostoru. Další kroky vedou do síně. Zvuk se teď ozývá dunivě, rezonuje. Stěny vypadají na první pohled holé, ale pak se stane cosi mimořádného. Na kameni se začnou odehrávat výjevy z podzemí, navzájem vzdálené v čase, ale propojené ozvěnami.

V jeskyni krasového srázu lidská postava nasaje do úst okrový prach, opře levou ruku o stěnu jeskyně – prsty roztažené, palec vně, dlaň na chladné

skále – a pak rázně rozprskne okr na hřbet ruky. Objeví se oblak prachu – a když se ruka zvedne, zůstane po ní přízračný otisk, okolní kámen se zbarvil okrem doruda. Ruka se přesune, postava vyfoukne další dávku prachu a po ní zůstane další bledý obrys. Otisky překryje kalcit a zafixuje je. Přetrvávají více než 35 000 let. Co asi zaznamenávají? Radost? Varování? Umělecké dílo? Život v temnotě?

V mělké písčité půdě severní Evropy před nějakými 6000 lety je tělo mladé ženy – zemřela při porodu spolu se svým synem – jemně položeno do hrobu. Vedle ní spočívá bílá peruť labutě. Na křídle pak tělíčko jejího syna, takže je dítě ovinuté smrtí nadvakrát – jednou labutími pery, jednou pažemi matky. Na místo jejich odpočinku navrší jiní oblou haldu země: hrob se ženou, dítětem a labutím křídlem.

Na středomořském ostrově tři sta let před založením Římského impéria kovář dokončí návrh stříbrné mince. Na jejím líci je čtvercový labyrint s jediným vchodem na horním kraji a spletitou cestou do středu. Stěny labyrintu – tak jako okraj mince – jsou lehce vystouplé a nablýskané. Ve středu labyrintu je vyrytá postava netvora s býčí hlavou a lidskýma nohama: Mino-*taurus*, čekající v tmách na to, co přijde.

O šest set let později mladá žena sedí malíři portrétů v Egyptě. Oblékla se pro tuto příležitost co nejkrásněji. Má husté tmavé obočí a široké tmavé oči, skoro černé. Vlasy má stažené z čela kovovou čelenkou se zlatou perličkou navrchu a je zahalená do zlatého šálu s broží. Malíř pracuje s horkým včelím voskem, lístkovým zlatem a barevnými pigmenty, vrství je na dřevo. Vytváří pro mladou ženu posmrtný obraz. Až zemře, bude obraz zabalen do pruhů plátna použitých k mumifikaci jejího těla tak, aby nahradil její skutečnou tvář. Zatímco tělo pod obaly zetlí, podobizna nezestárne. Je dobré vyřídit takové věci včas, když člověk nejvíc kypí životem. Tělo té ženy bude uloženo v nekropoli – městě mrtvých vybudované u vstupu do propadliny v poušti, v podzemní komnatě vyzděné vápencem a pokryté tabulemi křemence, které mají odradit vykradače hrobů, nedaleko krypt, jež obsahují mumifikovaná těla více než milionu ibisů.

Pod náhorní plošinou v jižní Africe koncem devatenáctého století se horníci sunou míle dlouhým úzkým tunelem – v té době vykopaným hloub pod

povrchem než jakékoli jiné důlní dílo na Zemi – a těží rudu z hlubinného zlatého ložiska. Někteří z tisícovek mužů, kteří se do oblasti přistěhovali za prací, brzy zahynou v závalech a při nehodách. Další zemřou pomalu na silikózu způsobenou tím, jak v té vražedné temnotě rok za rokem vdechují prach z horniny. Pro korporace, které důl vlastní, a trhy, které stojí za jeho vznikem, je tu lidské tělo víceméně postradatelná komodita: malý, nekvalifikovaný těžební nástroj, jež lze nahradit, když selže nebo se opotřebuje. Ruda, kterou muži vynášejí na povrch, se drtí a taví, a výsledné jmění skončí v kapsách akcionářů v dalekých zemích.

V jeskyni v podhůří indického Himálaje, nedlouho po rozdělení Britské Indie na Indii a Pákistán, mladá žena medituje šestnáct hodin denně po dobu pětasedmdesáti dnů. Sedí při meditaci jako zkamenělá, až na ústa, která se pohybují, jak odříkává mantry. Vychází nejčastěji v noci; když je jasno, je vidět Mléčnou dráhu, rozlévající se oblohou nad vrcholy hor. Žena žije z vody, kterou si nabírá do dlaní z posvátné řeky, a z nasbíraného ovoce a bobulí. Mantry, samota a tma přinášejí vjemy, které jsou pro ni nové, a ona zažívá hlubokou změnu perspektivy. Když konečně své poustevnictví ukončí, připadá si nesmírná jako nebe, stará jako hory, neohraničená jako hvězdné světlo.

Před třiceti lety chlapec a jeho otec špičkou kladiva vypáčí prkno z podlahy domu, který mají brzy opustit. Vyrobili ze sklenice od marmelády časovou kapsli. Kluk do sklenice uložil různé předměty a zprávy. Litinový model bombardéru. Obrys levé ruky nakreslený červeným inkoustem na prázdném papíře. Popis sama sebe pro nálezce – *na svůj věk jsem dost vysoký, hodně světlé vlasy, skoro bílé. Nejvíc se bojím jaderné války* – napsaný tužkou na stránce ze sešitu. Zastavené hodinky se svítícími ručičkami a ciferníkem, které rád bere do dlaní, aby viděl, jak čísla září. Nasype do sklenice hrst rýže pro absorpci vlhkosti, pevně zašroubuje mosazné víčko, uloží ji do skrýše a znovu prkno zatluče.

Hluboko v nečinném vulkánu nad zlomem v zemské kůře, kterému se říká Ghost Dance, vznikla síť tunelů. Přístupové šachty se svažují napříč vrstvami a vyrovnávají se v úložné zóně, uspořádané do sítě umisťovacích chodeb. Záměrem je do těchto chodeb pohřbít vysoce radioaktivní jaderný

odpad: kapsle radioaktivního uranu obalené železem a pak mědí, zakopané nad zlomem Ghost Dance, aby si tu v následujících milionech let odbyly svůj poločas rozpadu. Časový rozsah rizika je takový, že lidé zodpovědní za pohřbení tohoto odpadu si musí nyní poradit s otázkou, jak o nebezpečí informovat vzdálenou budoucnost. Je to riziko, které přetrvá nejen životy svých tvůrců, ale možná i jejich živočišný druh. Jak místo označit? Jak sdělit komukoli, kdo do této opuštěné oblasti přijde, že materiál uložený v tomhle kamenném sarkofágu je neskutečně škodlivý, že *nemá* hodnotu, že se *nesmí narušit*?

Na zablácené římse, dvě a půl míle hluboko v jeskynním systému hory, kde je uvěznila záplava, sedí dvanáct chlapců a jejich fotbalový trenér v úplné temnotě, šetří si baterie telefonů, den za dnem čekají, jestli se voda zvedne nebo opadne – nebo jestli jim zázrakem někdo přijde na pomoc. S každou uběhnutou hodinou vydýchávají ve své komoře kyslík, a množství oxidu uhličitého roste. Nad horou se kupí monzunové mraky a hrozí dalším deštěm. Kolem hory se shromažďují záchranáři ze šesti zemí. Zpočátku nevědí, jestli jsou chlapci naživu. Pak najdou otisky rukou v bahně na stěnách komory dvě míle hluboko v jeskynním systému. Příslib naděje. Potápěči se pouštějí dál a dál zatopenými chodbami. Devět dní poté, co do hory vstoupili, chlapci uslyší od řeky tekoucí podél jejich římsy jakési zvuky. Pak uvidí zářít ve vodě světla. Vodou stoupají bublinky. Světla se přibližují. Na hladinu se vynoří muž. Chlapci a jejich trenér mrkají v záři jeho čelovky. Jeden z kluků zvedne ruku na pozdrav, a potápěč mu pozdrav oplátí. „Kolik vás je?“ ptá se potápěč. „Třináct,“ odpoví jeden z uvězněných. „Už je na cestě spousta lidí,“ oznamuje potápěč.

A tyhle výjevy z podzemí se odehrávají na stěnách té neskutečné síně hluboko v labyrintu pod vykotlaným jasanem. Napříč kulturami a epochami se opakují tři úkony: skrýt, co je vzácné, vytěžit, co je cenné, a odklidit, co škodí.

Skrýt (vzpomínky, vzácný materiál, vzkazy, křehké životy).

Vytěžit (informace, bohatství, metafory, minerály, vize).

Odklidit (odpad, trauma, jed, tajemství).

Do podzemí odedávna ukládáme to, čeho se bojíme a čeho se chceme zbavit, i to, co milujeme a chceme uchovat.

I

Cesta pod zem

O světech pod našima nohama toho víme velmi málo. Když člověk vzhledne za bezmračné noci, může vidět světlo hvězdy biliardy kilometrů vzdálené nebo rozpoznat krátery po nárazech asteroidů na povrchu Měsíce. Když se podívá dolů, pohled se zastaví u zeminy, asfaltu, špiček nohou. Málokdy jsem si připadal tak vzdálený říši lidí, než kdy jsem byl pouhých deset metrů pod ní, lapený v lesknoucích se čelistech vápencové vrstevní plochy původně usazené na dně dávného moře.

Podzemí si svá tajemství dobře stráží. Teprve v posledních dvaceti letech se ekologům podařilo vystopovat fungální síť, které protkávají lesní půdu a spojují jednotlivé stromy v lesy s vnitřní komunikací – tak houby fungují už stovky milionů let. V čínské provincii Čchung-čching se zjistilo, že zdejší jeskynní systém prozkoumaný v roce 2013 má vlastní klimatický systém: vrstvy mlhy hromadící se v ohromné centrální síni, chladnou páru, která plyne obřimi síněmi daleko od slunce. Tři sta metrů pod zemí v severní Itálii jsem slanil do rozsáhlé kamenné rotundy, vyhloubené ponornou řekou a plné dun černého písku. Přecházet je pěšky bylo jako plahočit se bezvětrnou pouští na planetě beze světla.

Proč se vydávat dolů? Sestup je neintuitivní počín, přičí se rozumu a směřování ducha. Úmyslně něco uložit pod zem je téměř vždy strategie, jak to skrýt z dohledu. Aktivně něco z podzemí vynést téměř vždy vyžaduje namáhavou práci. Obtížná dostupnost podzemí z něj dlouho dělala prostředek symbolizace věcí, které nelze vyslovit nebo vidět přímo: ztráty, žalu, zastřených hlubin myslí i toho, co Elaine Scarryová nazývá „hlubokým podzemním faktem“ fyzické bolesti.³

K podzemním prostorám se váže odvěký kulturní odpor, který je slovy Cormaca McCarthyho spojuje s „hrůznou temnotou uvnitř světa“.⁴ Obvyklou reakcí na taková prostředí je strach a znechucení; hlavní konotace, které se s nimi pojí, jsou špína, smrt a nelítostná dřina. Klaustrofobie je bezpochyby nejpalcivější ze všech běžných fobií. Často jsem si všiml, že klaustrofobie – mnohem víc než závat – si zachovává svou znepokojivou moc, i když ji člověk zažívá nepřímou ve vyprávění nebo popisu. Když lidé poslouchají příběhy o tom, jak někdo uvízl pod zemí, neklidně poposedávají, couvají, dívají se ke světlu – jako by je mohla uvěznit samotná slova.

Dodnes si vzpomínám, jak jsem v deseti letech v románu Alana Garnera *Čarovný kámen Brisinghamenu* četl popis toho, jak dvě děti uniknou před nebezpečím do důlních tunelů vyhloubených v pískovcovém výchozu u Alderley Edge v anglickém Cheshiru. Hluboko ve skále je kámen obklopuje tak těsně, až hrozí, že v něm uvíznou:

Leželi natažení jako struny a stěny, podlaha i strop tunelu na ně byly nalepené jako druhá kůže. Hlavy měli natočené na stranu, protože v jakékoli jiné poloze jim strop tlačil ústa do písku a znemožňoval jim dýchání. Jediným možným způsobem, jak se posouvat dopředu, bylo přitahovat se špičkami prstů a odrážet se prsty nohou, protože v kolenou vůbec nemohli nohy ohnout a při sebemenším pokrčení loktů hrozilo nebezpečí, že jim paže zůstanou bezmocně zaklíněné pod tělem. [...] Paty se mu pod stropem vzpříčily, takže se nemohl pohnout nahoru a sní dolů, a hrana skály se mu zaryla do holení tak silně, že vykřikl bolestí. Uvolnit se ale nedokázal.⁵

Tyto pasáže mi chladně sevřely srdce, vytlačily z plic vzduch. Když je znovu čtu teď, cítím totéž. Ale popsaná situace na mě zároveň silně zapůsobila – a působí dodnes. Hrdina knihy Colin se nemohl hnout a já se zase nemohl odtrhnout od čtení.

Averze k podzemí je skrytá i v jazyce. V mnoha metaforách, které nás obklopují, je výška oslavovaná, zato hloubka zavrhaná. Být „povznesený“ je lepší než být „v depresi“ nebo „na dně“. „Katastrofa“ znamená doslova „obrat dolů“, „kataklyzma“ pak „ničivé spláchnutí“. Zaujatost vůči hloubce se nese i převládajícími konvencemi pozorování a znázorňování. Stephen Graham v knize *Vertical* popisuje dominanci toho, co nazývá „placatou tradicí“ geografie a kartografie, a výsledného „převážně horizontálního pohledu na svět“. Není pro nás snadné utéct „rezolutně plochým perspektivám“,⁶ jimž jsme přivyklí, tvrdí Graham – a připadá mu to nejen jako percepční, ale též jako politické selhání, neboť nám bere chuť zabývat se hlubinnými systémy těžby, čerpání a ukládání, které slouží světu na povrchu.

Ano, z mnoha důvodů máme sklon se od toho, co leží pod námi, odvracet. Ale dnes více než kdy dřív musíme podzemí porozumět. „Přiměj se

vidět plošěji,“ přikazuje Georges Perec ve sbírce *Espèces d'espaces*.⁷ „Přiměj se vidět hlouběji,“ kontroval bych já. Podzemí je životně důležité pro materiální struktury současné existence i pro naše vzpomínky, mýty a metafory. Je to terén, s nímž denně počítáme a jenž nás denně tvaruje. Přesto většinou nejevíme touhu uznat přítomnost podzemí v našich životech nebo vpustit jeho znepokojivé formy do své mysli. Naše „placaté perspektivy“ jako by stále méně odpovídaly hlubokým světům, jež obýváme, a odkazům hlubokého času, které za sebou zanecháváme.

V současnosti zažíváme antropocén, epochu ohromné a často děsivé změny planetárních rozměrů, v němž „krize“ existuje nejen jako donekonečna odsouvaná budoucí katastrofa, ale jako probíhající děj nejpalcivěji prožívaný těmi nejzranitelnějšími. Čas je hluboce vykloubený – a prostor také. Věci, které měly zůstat pohřbeny, bez vyzvání stoupají na povrch. Když jsme s takovým vynořováním konfrontováni, může být těžké odvrátit pohled, uchvácený obscenitou té nevídané invaze.

V Arktidě stará úložiště metanu prosakují „okny“ otevřenými v zemi tajícím permafrostem. Z těl sobů zakopaných do kdysi zmrzlé půdy, a nyní odhalených erozí a oteplením, se uvolňují spory antraxu.⁸ V lesích východní Sibíře zeje v měknoucí půdě kráter, který polyká desítky tisíc stromů a odhaluje 200 000 let staré vrstvy: místní Jakuti mu říkají „brána do podsvětí“.⁹ Ustupující alpské a himálajské ledovce vydávají mrtvolý lidí, které led pohltil před desítkami let. Po celé Británii nechaly vlny veder v posledních letech vystoupit otisky dávných struktur – římských strážních věží, neolitických ohrad – jako grafické značky pozorovatelné z pačích perspektivy: sucho jako rentgen, vyprahlé zjevení zanořené minulosti. V Čechách nedávno klesla letní hladina Labe natolik, že se objevily „hladové kameny“ – balvany, do nichž se po staletí vyrývaly nápisy připomínající období sucha a varující před jejich následky. Na jednom z hladových kamenů stojí „*Wenn du mich siehst, dann weine*“: „Vidíš-li mne, zaplač.“¹⁰ V severozápadním Grónsku se raketová základna z dob studené války, před padesáti lety zapečetěná pod vrstvou ledovce a obsahující stovky tisíc litrů chemických kontaminantů, začala posouvat ke světlu. „Problém není to,“ píše archeoložka Dóra Pétursdóttir, „že se věci skryly hluboko v zemských

vrstvách – ale že nás přetrvají, přežijí a vrátí se nám se silou, jaké jsme se u nich nenadáli... temnou silou ‚spících obrů‘, vyrušených ze spánku hlubokého času.¹¹

„Hluboký čas“ je chronologie podzemí.¹² Hluboký čas jsou závratné prostory zemských dějin, které se rozkládají od přítomnosti směrem do minulosti. Hluboký čas se měří v jednotkách, před nimiž lidmi vnímaný okamžik pozbývá smyslu: epochách a eonech, ne minutách a letech. Hluboký čas je uchováván v kameni, ledu, stalaktitech, sedimentech na mořském dně a posunech tektonických desek. Hluboký čas se otevírá do budoucnosti stejně jako do minulosti. Až Slunce za nějakých pět miliard let vyčerpá své palivo, Země upadne do temnoty. Stojíme špičkami i patami na okraji propasti.

Hluboký čas může skýtat nebezpečnou útěchu. Nabízí se etická lhostejnost. Co záleží na tom, jak se chováme, když druh *Homo sapiens* zmizí ze Země mrknutím geologického oka? Z hlediska pouště nebo oceánu vypadá lidská etika absurdně – pod tím tlakem zcela pozbývá smyslu. Prohlášení o její hodnotě se jeví jako marná. Láká to k oploštěné ontologii: tváří v tvář konečnému zániku je všechn život stejně bezvýznamný. Na vyhynutí druhu nebo ekosystému v kontextu planetárních cyklů eroze a obnovení pramálo záleží.

Takovému pasivnímu uvažování bychom měli odolat; vlastně bychom měli prosazovat jeho opak – hluboký čas jako radikální perspektivu, která nás vyzývá nikoli k apatii, ale k akci. Přemýšlet v intencích hlubokého času totiž může být nejen prostředkem, jak utéci před problematickou přítomností, ale i jak ji chápat v novém světle; jak odsunout její rychlou hamižnost a zběsilost ve prospěch starších, pomalejších příběhů o vznících a zánících. V nejlepším případě nám povědomí o hlubokém čase může pomoci vnímat sami sebe jako součást sítě darů, odkazů a dědictví sahající miliony let do minulosti a miliony do budoucnosti, a vést nás k úvahám, co zanecháme epochám a bytostem, které přijdou po nás.

S perspektivou hlubokého času věci, které se zdály nehybné, obživnou. Přihlásí se nové povinnosti. Mysl i oko najednou objeví radost bytí. Svět znovu získá zvláštní pestrost a energii. Led začne dýchat. Horniny najednou

stoupají a ustupují jako příliv. Hory rostou a klesají. Kámen tepe životem. Žijeme na Zemi, která se neustále proměňuje.

Nejstarší příběhy o podzemí pojednávají o riskantním sestupu do temna pro někoho nebo něco, co připadlo říši mrtvých. Jedna varianta *Eposu o Gilgamešovi* – napsaného kolem roku 2100 př. Kr. – vypráví o takovém sestupu, který podnikl Gilgamešův sluha Enki do „podsvětí“ za svého pána, aby přinesl ztracený předmět. Enki se plaví krupobitím, které do něj buší jako „kladiva“, jeho člun se otřásá nárazy vln, které na něj útočí jako „dorážející želvy“ a „lvi“, přesto do podsvětí dorazí. Tam je však okamžitě uvězněn – a na svobodu se dostane, teprve když mladý válečník Utu otevře otvor na povrch a vynese Enkiho zpět na větrném proudu. Nahoře na slunci se Enki s Gilgamešem obejmou, políbí a hodiny spolu hovoří. Enki ztracený artefakt nepřinesl, zato získal cenné zprávy o zemřelých lidech. „Viděl jsi moje mrtvě narozené děti, které nikdy nepoznaly bytí?“ ptá se Gilgameš zoufale. „Viděl,“ odpovídá Enki.¹³

Podobné příběhy se opakují v mýtech celého světa. Klasická literatura zaznamenává mnohé případy toho, čemu se řecky říkalo *katabasis* (sestup do podzemí) a *nekýia* (dotazování duchů, božstev nebo mrtvých na pozemskou budoucnost), mezi něž patří Orfeův pokus vysvobodit milovanou Eurydiku z Hádu a Aeneova cesta – pod vedením Sibylly a pod ochranou zlaté ratolesti – za poradou se stínem otce. Nedávná záchrana thajských fotbalistů z jejich osamělé komnaty daleko v útrokách hory byla též moderní katabází: příběh si získal celosvětovou pozornost zčásti proto, že měl mytickou moc.

Všechny tyto příběhy naznačují cosi zdánlivě paradoxního: že temnota může být nástrojem vidění, a že sestup může směřovat ne ke ztrátě, ale k odhalení či porozumění. Nejstarší známá jeskynní umělecká díla – ve formě namalovaných žebříků, teček a obrysů ruky na stěnách španělských jeskyní – se datují asi do doby před 65 000 lety, nějakých 20 000 let předtím, než podle současných odhadů příslušníci druhu *Homo sapiens*

dorazili do Evropy z Afriky. Tyto obrázky za sebou zanechali neandrtálské umělci. Jak píše jeden z archeologů pověřený datací tohoto uměleckého díla, „lidé podnikali cesty do temnot“ už dlouho předtím, než druh anatomicky odpovídající modernímu člověku dorazil do dnešního Španělska.¹⁴

Podzemí je příběh cest do temnot a sestupů za poznáním. Postupuje od temné hmoty utvářené při zrození vesmíru k nukleárním budoucnostem nadcházejícího období antropocénu. Během této cesty hlubokým časem mezi oběma vzdálenými body se vyprávění obtáčí kolem jedné osy: věčně pohyblivé přítomnosti. Kapitoly knihy – tak jako samotné podzemí – prostupuje podpovrchová síť ozvěn, vzorců a spojitostí.

Přes patnáct let píšu o vztahu mezi krajinou a lidským srdcem. Co začalo jako přání vyřešit osobní záhadu – proč mě jako mladého muže tolik přitahovaly hory, že jsem občas z touhy po nich byl ochoten zemřít –, se rozvinulo v projekt hlubinného mapování, který si vyžádal pět knih a zhruba dvě tisícovky stran. Od ledových vrcholů nejvyšších štítů světa jsem šel po klesající trajektorii k tomu, co musí být konečná stanice: zkoumám patra prostoru ležícího pod povrchem. „Sestup nás někam vábí, / jako nám někam kynul vzestup“, napsal William Carlos Williams v jedné své pozdní básni.¹⁵ Až v druhé polovině života jsem pochopil něco z toho, co měl Williams na mysli. V podzemí jsem viděl věci, které, jak doufám, nikdy nepomenu – i věci, které bych raději nikdy nespatriil. Kniha, o které jsem si myslel, že se bude nejméně týkat lidí, v sobě nakonec k mému překvapení má nejvíc lidské pospolitosti. Jestliže se velká část mých předchozích textů odvíjí od představy došlapující a zvedající se nohy chodce, tyto stránky mají svůj původ v obraze otevřené dlaně natažené k pozdravu, soucitnému gestu nebo k zanechání otisku.

Už nějakou dobu mi leží v hlavě sámská vize podzemí jakožto dokonalé inverze naší lidské říše, kdy zem představuje zrcadlo, takže „chodidla mrtvých, kteří musejí chodit hlavou dolů, se dotýkají chodidel živých, stojících vzpřímeně“.¹⁶ Intimita toho postavení se mě hluboce dotýká – mrtví a živí stojící chodidlo na chodidle. Při pohledu na fotografie dávných otisků dlaní na stěnách jeskyň v Maltravieu, Lescaux nebo na Sulawesi si představuju, že

vlastní dlaň pokládám přesně na obrys zanechaný neznámými tvůrci. Také si představuju teplo lidské ruky vycházející z chladné skály, špička prstu proti špičce prstu, dotyk rukou napříč časem.

Krátce před tím, než jsem se vydal na cesty, které tu popisuju, jsem dostal dva předměty. Oba byly doprovázené žádostí a podmínkou přijetí daru bylo, že tyto žádosti naplním.

První z předmětů je dvojitá bronzová kazeta velikosti labutího vejce; když se vezme do dlaně, tíží. Je to schránka s toxickým obsahem. Její výrobce napsal na list papíru svoje demony: své zášti, strachy a ztráty, bolest, kterou způsobil jiným i bolest, kterou jiní přivodili jemu – to nejhorší ze své mysli. Papír pak spálil a popel uložil do kazety. Pak kazetu zalil ještě jednou, přidal druhou vrstvu bronzu, aby schránku zpevnil. Vnější vrstva bronzu vytvořila při odlévání tvrdou krustu s dolíčky: podobala se povrchu planety, nebo atmosféře nad ní. Pak tvůrce proklál střed schránky čtyřmi železnými hřebíky, odřízl konce a zapiloval je. Je to mimořádně mocný předmět, s rituální kreativní silou. Mohl být zhotoven kdykoli v uplynulých 2500 letech, ale vznikl teprve nedávno.

Kazetu jsem dostal pod podmínkou, že ji zanechám v nejhlubším nebo nejbezpečnějším místě podzemí, na jaké se dostanu – na místě, odkud se už nikdy nevrátí.

Druhým předmětem je sova vyřezaná z plátku velrybí kosti. Je to talisman a má magický význam. Mrtvé tělo plejtváka malého, z kterého sovička pochází, vyplavilo moře na pobřeží hebridského ostrova. Jedno žebro lidé příčně nařezali a uhladili na plátky asi centimetr tlusté a patnáct centimetrů vysoké. Jeden z těchto profilů pak čtyřmi smělymi řezy získal podobu sovy: dva vrypy jako oči a dva jako linie křídel. Je to mimořádně krásný předmět, který v sobě má prostotu doby kamenné. Mohl být zhotoven kdykoli v uplynulých 20 000 letech, ale vznikl teprve nedávno.

Sovičku jsem dostal s podmínkou, že ji v podzemí budu mít celou dobu s sebou, aby mi pomohla vidět ve tmě.¹⁷

ČÁST PRVNÍ

Vidět (Británie)

2

Hroby

(Mendipské vrchy, Somerset)

Kosti dítěte leží ve tmě na vápencové římse. Sluneční paprsky to dítě nespátřily přes 10 000 let. Za tu dobu z okolní skály stekl kalcit jako stříbrný lak a tělo zkrystalizoval.

Jednoho lednového dne roku 1797 loví dva mladíci králíky v Mendipských vrších v hrabství Somerset. Jednoho králíka vyplaví z nory ve svahu rokle. Králík prchá a najde útočiště v hromadě kamení. Muži mají hlad; na králíka mají opravdu zálsuk. Takže nějaké kameny odházejí – a „k jejich překvapení se před nimi objeví vchod do podzemí“. Vejdou do chodby, ta je zavede hluboko do vápencového srázu a pak vyústí v „rozsáhlou a majestátní jeskynní síň, jejíž strop a stěny jsou nanejvýš podivuhodně zdobené prolamováním a reliéfy“.

Zimní slunce je do chodby následuje a síň osvětlí. Muži vidí, že je to kostnice. Na zemi a římsách po jejich levici se povalují kosti a celé kostry, „ležící halabala, bezmála zkamenělé“.¹⁸ Ostatky se lesknou kalcitem a na některých kostech je poprašek červeného okru. Ze stropu visí jediný velký stalaktit: když do něj člověk uhodí, zvoní jako zvon, jeho zvuk se odráží v jeskynním prostoru. Tento stalaktit dosáhl až na zem a začal pohlcovat jednu z koster; už je v něm uvězněná lebka, stehenní kost a dva zuby s dosud neporušenou sklovinou.

V jeskyni se též nacházejí ostatky zvířat: zuby medvěda hnědého, hrot oštěpu se zpětnými ostny vyrobený z jeleního parohu a kosti rysa, lišky, divoké kočky a vlka. Jsou tu uloženy i votivní předměty: šestnáct ulit plážovek s otvorem umístěným tak, že když si je člověk navlékne jako náhrdelník, budou viset spirálou vně, a shluk zkamenělých amonitů, obloučky závitů obroušené dohladka.

Ta lidská těla, jak odborníci posléze určí, jsou stará přes deset tisíciletí a jsou mezi nimi dospělí i malé a starší děti. Všichni vykazují známky chronické podvýživy. Dospělí měřili na výšku něco přes metr a půl. Stoličky dětí nebyly skoro vůbec opotřebené. Výzkumníkům, kteří toto záhadné místo – nyní se mu říká Aveline's Hole – zkoumají, začíná docházet, že kdysi dávno v mezolitu byla jeskyně využívána asi po dobu sta let jako hřbitov. Velká část světového vodstva byla tenkrát zamrzlá v ledovcích. Hladiny moří byly mnohem níž. To, čemu dnes říkáme Bristolský záliv, a velká část

Severního moře jednoduše neexistovaly; člověk mohl z Mendipských vrchů přejít na sever do Walesu suchou nohou, nebo na východ přes pevninský most Doggerland do dnešní Francie a Nizozemí.

Doklady z Aveline's Hole naznačují, že skupina lovců a sběračů si z území Mendipských vrchů udělala na dvě nebo tři generace svůj revír a sluj používala jako mauzoleum. Tito lidé – jejichž životy byly krátké a neuvěřitelně tvrdé a kteří trpěli nedostatkem potravy a energie – vynaložili značnou námahu a péči, aby odnesli těla svých mrtvých na toto obtížně dostupné místo v kopci, uložili je do jeskyně, zanechali jim tam významné předměty a kosti zvířat a s každým novým pohřbeným otevřeli a zase zastavěli vchod.

Tihle potulní, hladoví lidé toužili po bezpečném místě, kde by mohli pohřbívat své mrtvé – místě, kam by se mohli opakovaně vracet. Není známo, že by v Británii v následujících 4000 letech vzniklo srovnatelné pohřebiště.

Často zacházíme s mrtvými láskyplněji než s živými, třebaže živí potřebují naši laskavost nejvíc.

„Mendip je těžažská oblast,“ říká Sean. „A taky jeskyňářská. Ale hlavně pohřební. V tomhle kraji jsou stovky mohylových hrobů z doby bronzové, některé jsou propojené s pomníky a kruhy z menhirů do velkých rituálních komplexů. V jedné z těch mohyl antikvář jménem Skinner našel jantarový korálek se zalitou včelou, která měla zachovalé i chloupky na nožkách.“

Podvečer, babí léto, netypické vedro. Vzduch se tetelí ve slunci, dvířka aut na dotek pálí. Ale v domě Seana a Jane Borodaleových, uhnížděném ve stínu tichého výběžku údolí Nettlebridge, je příjemný chládek, jako ve spížirně. Na verandě jsou uloženy deskové hry, naskládané na sebe do vratkých sloupců. V květináčích podél verandy bují máta, tymián a rozmarýn. V prahu před vstupními dveřmi je zkamenělý velký amonit, vyleštěný desetiletými kročejů. A na zahradě visí z roztažených křídel vysokého dřevěného totemu dvě stažené lidské kůže.

„To jsou naše jeskyňářské kombinézy,“ mávne k nim Sean rukou. „Tedy striktně vzato jsou to ochranné chemické obleky. Objednal jsem je z východní Evropy. Pro naše účely ideální. Však uvidíš.“

Sean, Jane a jejich dva chlapci žijí v téhle pohádkové chalupě několik let. Předchozí majitelka tu pořádala seance – věřila, že dokáže mluvit s nebožtíky. Západně od domu se zvrásněná louka zvedá ke srázu, až zmizí v jasanových hájích na linii hřebene. Ze srázu zurčí potok a protéká kolem domu.

Přijel jsem do Mendipských vrchů, abych se naučil, jak vidět ve tmě. Sean to tu zná skrz naskrz, nad zemí i pod ní. Je to včelař, jeskyňář, chodec a pozoruhodný básník. Má kudrnaté černé vlasy a je velmi vlídný. Několik let pracuje na dlouhé sérii básní či ozvěn vycházejících z mendipského podzemí – a někdy napsaných přímo v něm: z dolů na olověnou rudu, železáren a vápencových lomů, mnoha zdejších pohřebišť, bunkrů z období studené války a nesčetných kilometrů přírodních jeskyň a tunelů, které protkávají horninové podloží vrchů. Sean se nechává inspirovat slavnými příběhy podzemní mytologie – Dante a Vergilius, Persefona a Démétér, Eurydika, Orfeus a Aristaios (včelař) – a s nimi spojenými vizionářskými silami temnoty a slepoty. Připadá mi, že jeho básně podzemí odhalují, a zároveň jsou něčím nadzemské. Hluboký čas v nich dostává slovo, země se hýbe, kámen promlouvá. Také v nich díky básnickové pozornosti nakrátko ožívají mrtví.

Mendipské vrchy se zvedají jižně od Bristolu a západně od Bathu. Za jasného dne je z jejich jižního kraje přes podmáčené roviny Somerset Levels vidět slavný vrch Glastonbury Tor. Z východu na západ se vrchy táhnou skoro třicet mil, u Bristolského zálivu se svažují k moři. Geologicky mají komplexní charakter, ale převážně je to vápencové pohoří – a vápencová krajina, jak napsal Arthur Conan Doyle, je „dutá. Kdybyste do ní udeřili nějakým obrovským kladivem, zaduněla by jako buben nebo by se celá propadla a na povrch země by vystoupilo obrovské podzemní moře.“¹⁹

Prvořadým rysem vápence je jeho rozpustnost ve vodě. Déšť vstřebává oxid uhličitý ze vzduchu, čímž se vytváří slabá kyselina uhličitá – dost koncentrovaná právě na to, aby postupem času dokázala rozežít a proděravět vápenec. Tato geologická řezba se na povrchu vápence prohlubuje a vytváří škrapová pole, a také skryté labyrinty spár a jeskyní. Proudly vody svou

energií horninu tvarují. Zvnitřku země vyvěrají termální prameny a svým hlodáním kámen formují. Vápencové krajiny jsou plné tajných prostor. Skrývají v sobě nečekaný objem, jako vnitřek plíce. Přístup do jejich rozsáhlého podzemí skýtají portály: hrnce a závrtky, ponory, kde potoky mizí do dna vlastního koryta. Sotvakdo zná klamy vápence lépe než proslulý spisovatel a kartograf západního Irsku Tim Robinson. Poté, co ve vápencové krajině žil a mapoval ji více než čtyřicet let, dochází k závěru: „Já už prostoru nevěřím ani za mák.“²⁰

„Pojď, ukážu ti zahradu,“ zve mě Sean.

Pozemek u chalupy se svažuje k hlavnímu potoku údolí. Zastavíme na jeho břehu. Voda je tak čirá, že takřka není vidět. Plavou tu malí pstruzi.

„Tenhle potok umí věci zkamenět,“ říká Sean. „Ve vodě je rozpuštěného tolik uhličitanu vápenatého, že když se v ní zachytí větvička nebo list, za chvíli má na sobě bílou kamennou krustu.“

Nad proudem těkají zeleno-černé vážky. Ve vzduchu se vznášejí ovádi hledající krev.

„Podívej na tohle,“ ukáže Sean nahoru. Tam, kde nejnižší větev staré olše vyrůstá z kmene, vyčuhuje konec zahnutého kovového ostří. Zbytek předmětu mizí pod kůrou.

„Kosa. Před desítkami let ji tam někdo zavěsil a zapomněl na ni. A tak strom její ostří vstřebal a obrostl, a násada se rozložila.“

V zeleninové zahradce, zastrčené v závětří za trnkovým živým plotem, stojí dva úly barvy červeného okru. Svažující se prkénka letáků vedou do tmavého ústí úlu. Včely se snášejí na prkénka, lezou do úlu, zase s bzučením vylétají.

Kam se podívám, tam vidím doklady o pohřbívání, hloubení a odkrývání. Jezevčí nory, krtince, včelí hnízda v zemi, kosa zarostlá ve dřevě, úly, vchody do štol. Dokonce i dům, zasazený do dolomitového svahu, je zčásti jeskyní.

„Mendipům jsem porozuměl, až když jsem je začal prozkoumávat zdola,“ vypráví Sean. „Skoro všechno se tu nějak týká světa pod zemí: lomy, těžba, jeskyňářství. Těžba olova v době bronzové. Těžba uhlí za Římanů. Lomy na vápencový štěrk, tak velké, že mají spirálovitou rampu do úzkého jádra,

aby kamiony mohly jezdit nahoru a dolů, jako v industriální verzi Dantova sestupu v *Pekle*. A čedičové lomy, ze kterých se bere materiál na vrchní vrstvu silnic.“

Kolem nás se zašustěním proletí vážka.

„A pak tu jsou pohřebiště – většinou kruhové mohyly z doby bronzové, ale taky neolitické dlouhé mohyly, a samozřejmě mezolitická pohřební komora v Aveline’s Hole. Středověké a raně novověké hřbitovy, a pak ty naše, co se pořád rozšiřují. Tohle je pohřební krajina už přes 10 000 let. Je to terén, kterému odedávna svěřujeme věci a z kterého taky odedávna jiné věci těžíme.“

„Být člověkem znamená především pohřbívát,“ prohlašuje Robert Pogue Harrison ve své studii pohřebních praktik s titulem *The Dominion of the Dead*,²¹ čímž odvážně odkazuje na Vicovo tvrzení, že správně v latině výraz *humanitas* vychází především ze slova *humando*, což znamená „pohřbívání, pohřeb“, a to zase ze slova *humus*, čili „země“ nebo „půda“.

Rozhodně jsme živočišný druh praktikující kromě stavební činnosti i pohřbívání – a pohřbíváči byli i naši předkové. V jeskynním systému nazývaném Rising Star v jihoafrických vápencích objevil tým paleoarcheologů pod vedením šesti vědkyň fosilizované fragmenty kostí, o nichž se domníváme, že patřily dříve neznámému ranému příbuznému člověka, druhu nyní nazývanému *Homo naledi*. Umístění této temné hmoty ve dvou hluboko uložených jeskyních pozoruhodně naznačuje, že *Homo naledi* pohřbíval své mrtvé pod zem už před nějakými 300 000 lety.²²

Pohřbením se lidské tělo stane složkou země, vrací se prachu coby prach – pochované, navracené pokoře, učiněné pokorným. Zrovna tak jako živí potřebují místa k bydlení, naše paměť si často přirozeně přeje, aby se mohla obracet k mrtvým na konkrétních místech zemského povrchu. Pohřební komora, náhrobní kámen, svah, na kterém byl rozprášen popel, kamenná mohyla: to jsou místa, kam se živí mohou vracet a kde je možné nechat odpočívat smutek ze ztráty. Žal lidí, kteří nevědí, kde jsou těla jejich milovaných, bývá výjimečně ničivý – palčivý a neustávající.

Těla a jejich ostatky svěřujeme zemi částečně kvůli úschově. Akt pochování má často ambici konzervovat – vzpomínku, hmotu –, neboť v podzemí se čas chová jinak, může se tam zpomalit či pozastavit. Na úvod svého hlubokého zamyšlení o pohřbívání a dějinách nazvaného *Urne-Buriall* (1658) popisuje anglický učenec Thomas Browne, jak objevil – v písčité půdě pole u Walsinghamu v 50. letech 17. století – „mezi čtyřiceti a padesáti urnami... necelý yard hluboko, nedaleko od sebe“. Každá z uren obsahovala až kilogram lidských kostí a popela plus obětiny: „kousky krabiček či umně zrobené hřebeny, rukojeti malých mosazných nástrojů, mosazné klíšťky a v jedné jakýsi opál“. Browne nazývá tmavé vnitřky těchto zakopaných uren „místy úschovy“, izolovanými od „pronikavých atomů vzduchu“, které narušují svět nad zemí. Každou urnu představuje jako skvělou paměťovou schránku, bezpečně uloženou v „podsvětí Země“.²³

Zejména vápenec se jako geologický systém dlouhodobě spojuje s pohřbíváním – zčásti proto, že se po celém světě vyskytuje tak běžně, zčásti proto, že jeho erozivní dispozice vytvářejí tolik přírodních krypt, do nichž je možno pochovávat těla, a zčásti proto, že z geologického hlediska je vápenec sám hřbitovem. Vápenec se obvykle formuje ze stlačených těl mořských organismů – lilijic a kokolitek, amonitů, belemnitů a dírkonožců –, které zahynuly ve vodách dávných moří a pak se po bilionech usadily na jejich dnech. Tato stvoření si kdysi vybudovala kostry a schránky z uhličitanu vápenatého, vzniklého metabolizací minerálních složek vody, v níž žila, a z něj vytvořila složité architektonické útvary. Z tohoto hlediska lze vápenec vnímat jako pouhou jednu fázi v dynamickém zemském cyklu, kdy se minerál stává živočichem a živočich horninou; horninou, která postupem času – hlubokého času – uvolní uhličitán vápenatý, z něhož si vybudují těla nové organismy, a tím koloběh znovu podpoří.

Tenhle tanec smrti a života, který dává vzniknout vápenci, z něj dělá bezpochyby nejživější, nejpozoruhodnější horninu, jakou znám – a lidské pohřby, které se v něm odehrály, leckdy odrážely tuto živost i mnohadruhový původ vápence.

Asi před 27 000 let byla na vápencovém svahu nad dnešním rakouským tokem Dunaje vedle sebe uložena do čerstvě vykopané kruhové díry dvě

mrtvě narozená nemluvnata. Jejich ostatky byly zabalené do zvířecí kůže a prostor okolo nich byl vyložený červeným okrem s přimíchanými žlutými slonovinovými korálky. Pak nad nimi pozůstali postavili přístřešek na ochranu před drtivým objetím země: lopatku srstnatého mamuta podepřenou jako kostěný rubáš kusy klu.

Před dvanácti tisíci let ve vápencové jeskyni nad řekou Hilazon v dnešním Izraeli vznikl hrob pro asi čtyřicetiletou ženu. Do dna jeskyně vykopali pohřbívací oválnou jámu a její boky vyztužili vápencovými deskami. Tělo uložili do hrobu schoulené k severní straně oválu. Přes ně rozložili dvě kožešiny kuny skalní, jejichž hnědo-smetanový kožíšek se v nízkém světle hladce leskl: jednu přes horní část těla, jednu přes spodní. Na rameno ženě položili přední nohu divokého kance. Mezi chodidla pak jiné lidské chodidlo. Na její tělo rozptýlili šestaosmdesát zčernalých želvích krunýřů. K bedrům jí položili ocas pratura. Uložili na ni otevřené křídlo orla skalního. Stal se z ní podivuhodný hybrid – bytost z mnoha bytostí. Nakonec přes hrob přetáhli velkou vápencovou desku, čímž tuto složenou bytost uzavřeli v její komoře.²⁴

Na vápencovém výchozu nedaleko somersetské vesnice Stoney Littleton byla přibližně před 5500 lety postavena hrobka s komorami. Dodnes je v krajině vidět: nízká a zarostlá trávou stojí na svahu, ústí hlavního vchodu na sebe upozorňuje velkým překladovým kamenem a dvěma bočními dveřními sloupci ze vzpřímených kamenných bloků. V západním sloupci je odlietek amonita měřícího skoro stopu v průměru.

A po dobu deseti tisíciletí – od doby, kdy byla první těla lovců a sběračů uložena do komory objevené mladými lovci králíků – pohřbívali lidé své mrtvé ve vápencích Mendipských vrchů. V této krajině jsou nějaké čtyři stovky kruhových mohyl z doby bronzové, pocházejících z doby přibližně mezi lety 2500 př. Kr. a 750 př. Kr. Velká část z nich je umístěna ve shlucích a většinou obsahovaly – než byly vyrabovány nebo vyorány – jediného pohřbeného člověka a pohřební předměty u něj zanechané. Těla byla pod klenbou zeminy obvykle uložena do kameny obložené pohřební komory nebo urny. Mezi pohřební předměty patřily hliněné nádoby, pazourkové hroty šípů se zpětnými ostny, bronzová dýka, špendlíky

s jantarovými hlavičkami a korálky z černého jantaru a břidlice. Jejich přítomnost v mohylách vypovídá o víře, rozšířené napříč kulturami, že pohřeb je formou cesty do posmrtného života, při níž budou pozemské předměty k užítku.

Sean a já dojdeme zpátky k stavení, překročíme amonita zasazeného do prahu a vejdemo do bíle vymalované kuchyně. Po vedru v zahradě je úleva být zase v chládku domu. Jane se usměje na pozdrav.

„Jsi u nás doma ve správný den,“ říká. „V létě je to jedna báseň. Zato v ostatních třech obdobích, když údolím fouká severák, jedním štítem tam a druhým zas ven, tu nejde udržet teplo. Taky tu hrozně rychle ubývá světlo. Uprostřed zimy jsme už brzo odpoledne v hlubokém, studeném stínu.“

Ten den odpoledne posedáváme, povídáme si, pijeme čaj. Na stole je modro-bílý porcelánový talíř, zdobený v ruském stylu, s obrázkem parního vlaku vyjíždějícího z tunelu do zimních polí. Podél trati kráčejí dvě postavy vesničanů s otepmi větví na zádech a za vlakem se táhne chochol páry, která stoupá k modré soumravné obloze a pak se zase ohýbá do ústí tunelu.

Louis a Orlando, dva chlapi mých hostitelů, hrají na počítači v rohu pokoje Minecraft. Jdu a přidám se k nim. Těží jako o závod, probíjejí se krumpáčem k podloží a hledají vzácné minerály.

„Redstone nechceme, potřebujeme obsidián,“ poznamená Louis.

„Chceme bojovat s ender drakem!“ doplní Orlando.

„Stavíme portál do Netheru!“ říká Louis.

„Pojďme do jeskyně,“ vyzve mě Sean.

Teď se krajinou směrem na východ rozlévá večerní světlo, syté jako jantar.

Po schůdcích přes zídku, loukou zarostlou žlutým starčekem na místo, kde tráva klesá do kuželovité propadliny, v nejširším místě má nějakých dvacet metrů. Koně se svatozáří much.

Na svažujících se bocích závrtu bují vrbovky. Dno je porostlé černým bezem. Svým příchodem vyplašíme dva holuby hřivnáče, ti hlučně odletí. V nejnižším místě propadliny je vchod do mendipského podzemí.

Temné ústí ve vápenci chrání malý srub. I když už jsem v jeskynních systémech byl, najednou se mi těžko polyká, jako by mi v hrdle uvízl oblázek. Po hlavě jako by se mi rojily včely. Sean je klidný a těší se dovnitř.

Vstup je to podivný – člověk se kroucí a plazí dolů, než seskočí do komory, která vypadá izolovaně, uzavřený válec prostoru. Panenky se nám ve tmě rozšíří jako šachty studny, pak zapneme světla. Sean jde první a vyráží, lehne si, vplazí se hlavou napřed do mezírky ve stínu u dna komory. Sleduju, jak se jeho šhubající se nohy pomalu ztrácejí, a když mi chodidla zmizí z očí, pustím se za ním. Tvář přitlačená na vlhký štěrtek, plazením vpřed, pocit, že skála jako ruka tlačí nejdřív na lebku, pak na záda, pak na celé tělo, krátká chvíle v jejím sevření – a jsem venku, ocitám se se Seanem na tři a půl metru vysokém výstupku, kudy tisíce let tekla vodopád a vyhloubil tenhle úzký kanál do pukliny pod námi. Slezeme z výstupku dolů, tváří ke skále, nohy na vlhkém kameni podkluzují. Jdu první a jistím při sestupu Seana. Puklina zahýbá, pak ještě jednou – a vtom se dramaticky rozevře.

Ocitáme se v úchvatném prostoru. Přejíždíme paprskem baterky po jeho stropu a stěnách, zkoumáme, jak je rozsáhlý. Vstup, kterým jsme se sem vsoukali, přechází v soutěsku vyhloubenou působením vody za celé věky. Stěny soutěsky tvoří obrovské zakřivené vápencové plochy, napříč pruhované šmouhami kalcitu podobajícími se bleskům.

Pokračujeme dál dolů. Do koryta toku popadaly ze stropu bloky kamene velké jako auta, a kolem nich musíme přelézat. Sklon je teď příkřejší. Strop se leskne hvězdami: bublinami stalaktitů, které zachycují a kondenzují světlo našich čelovek. A pak najednou z obou stěn soutěsky spadají dvě kamenné laviny, řítí se na nás vlny balvanů a úlomků skály – ale jako by v pohybu zamrzly a zůstaly podepřené nad našimi hlavami. Vidím, že úlomky jsou spleené kalcitem. Čas si s námi začíná pohrávat. Pohyby, které byly zastavené po tisíce let, vypadají, že by mohly bez varování zase pokračovat. Když procházím mezi visutými vlnami kamene, cítím brnění v nervech. Pohyby vlastního těla mi připadají trhané, rušivé.

Nahoře na povrchu koně odhánějí ocasem mouchy, housenky se hemží po starčeku, slunce se chýlí k soumraku. Lidi jedou v autech z práce, zapnuté rádio, spuštěná okénka.

Pod tím vším Sean a já procházíme pod dvěma dalšími kamennými oblouky. Dno soutěsky je teď kluzčí. Sílí v nás tušení, že někde před námi je velký sráz. Cítím, že mě přitahuje jako vodu, jako kdybych mohl téct svahem dolů a přepadnout přes neviděný okraj. U našich nohou dno soutěsky prudce spadá a tvoří útes, na jehož dolní část nedohlédneme.

„Seane, tohle mi připomíná Nether,“ poznamenám.

„Zastavme se tady na pár minut,“ říká Sean.

Sedneme si na balvany, zhasneme čelovky. Nejdřív přijdou světelné paobrazy, stínové vzory na sítnici: kapradí a listy. Pak se tma usadí a srovná, takže když podržím ruku pár centimetrů před očima, poznám její přítomnost jen podle zvuku a tepla dechu na dlani. Mezi mě a Seana spadla těžká černá opona, pak ztvrdla v kamennou stěnu, až jsme zanedlouho každý v úplně jiném podzemí.

Většinou si představujeme kámen jako nehybnou hmotu, neoblomnou ve své stálosti. Ale tady v puklině nám připadá spíš jako tekutina nakrátko zastavená ve svém plynutí. Z hlediska hlubokého času se kámen v podobě geologických vrstev skládá na sebe, v podobě lávy se sráží, v podobě zemských desek pluje, v podobě oblázků se posouvá. V průběhu eonů kámen absorbuje, transformuje se, levituje z mořského dna na štíty hor. I tady dole jsou hranice mezi živým a neživým méně jasné. Pomyslím na objev kostí v Aveline's Hole, svítících kalcitem, *ležících halabala, bezmála zkamenělých...* Vytáhnu sovičku z velrybí kosti, nahmatám jako slepec její hřbet, oblouk křídel, myslím na to, jak vzlétla z vyplavených žeber velryby. I my jsme zčásti minerální bytosti – naše zuby jsou útesy, naše kosti kameny – a tělo má svou geologii stejně jako země. Právě díky mineralizaci – schopnosti zformovat vápník v kost – můžeme chodit vzpřímeně, mít páteř, vytvořit lebku, která chrání náš mozek.

Sean opět zapne čelovku. Oslnivé světlo a mrkání. U našich nohou je zase sráz, dolů po něm proudí voda. Je možné, že později najdeme cestu na jeho dno, a tak se rozhodneme zafixovat zde lano, kdybychom po něm